

Roger S. Woolhouse
*Descartes in Spinoza: dualist in monist**

Govoril bom o dveh velikih evropskih filozofih 17. stoletja, o Francozu Descartesu in o generaciji mlajšem holandskem filozofu Spinozi.

Descartes je leta 1644 objavil delo z naslovom *Principi filozofije*. Nadejal se je, da bodo to njegovo delo uporabljali na univerzah in da bo nadomestilo različne aristotelske učbenike. Spinoza je približno dve desetletji kasneje, leta 1663, objavil podroben komentar Descartesovih *Principov filozofije*. V Spinozovi korespondenci pa tudi v uredniškem predgovoru, ki uvaja ta komentar, beremo, da se Spinoza kljub temu, da je z veseljem razlagal Descartesovo filozofijo, v marsičem ni strinjal z njim (*Pismo* 13/S 110; *DPP/C* 229). Čeprav se Spinoza ni strinjal z vsem, kar je rekel Descartes, je vendarle res, da moramo za to, da bi razumeli njegove lastne misli, pred tem razumeti Descartesove. Velik del Spinozove filozofije je namreč izražen v okvirih Descartesove filozofije ali pa na ozadju le-te. Tako je po besedah nemškega filozofa naslednje generacije, Gottfrieda Leibniza, Spinoza zgolj »razvil nekatere nastavke Descartesove filozofije.« Spinozova filozofija je zgolj »pretirano kartezijanstvo,« pravi Leibniz. (G 2.563; T par. 393)

Misel, da je Spinozo potrebno razumeti na ozadju Descartesa in da je spinozizem pravzaprav zgolj pretirano in razvito kartezijanstvo, še zlasti velja z ozirom na to, kar Spinoza pove na temo, ki je osrednjega pomena za večji del filozofije 17. stoletja, namreč na temo substance. Kar zadeva substanco, je Descartes znan kot *dualist*, medtem ko je Spinoza, nasprotno, znan kot *monist*. Lahko bi celo rekli, da je Spinoza prav v tej točki videti kot pretirani kartezijanec – Spinoza namreč Descartesov dualizem glede substance zaostri in razvije v monizem.

V nocojšnjem predavanju bi rad nekoliko podrobneje pretresel prav ta kontrast med Descartesom kot dualistom glede substance in Spinozo kot monistom glede substance – ta kontrast namreč v resnici ni tako enoznačen, kot je nemara videti na prvi pogled.

* Pričujoče besedilo je prevod prvega od dveh predavanj, ki jih imel 20. in 21. aprila 1998 prof. Roger S. Woolhouse z Univerze v Yorku, Velika Britanija, v Ljubljani na povabilo Filozofskega inštituta ZRC SAZU in Oddelka za filozofijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Avtor je besedilo predavanja za objavo redigiral.

Kaj pravzaprav pomeni to govorjenje o substanci? Kaj imamo v mislih takrat, kadar pravimo, da je Descartes dualist glede *substance*, Spinoza pa monist? Koncept substance ima dolgo zgodovino. Čeprav se v času razteza dlje od grškega klasičnega filozofa Aristotela, ima pomembne korenine prav pri njem. Koncept substance je tudi izjemno bogat. Aristotelu dolgujemo misel, da je namreč substanca tisto, kar je v skrajni instanci realno; tisto, kar je realno neodvisno od vsega drugega: substanca je tisto, od česar so odvisne tiste stvari, ki same nimajo neodvisne realnosti, se pravi tisto, iz česar slednje črpajo svojo realnost. Ta misel je zaenkrat še precej splošna in abstraktna; nekoliko manj splošna in abstraktna pa postane, ko pogledamo k Descartesu. Descartes v *Principih filozofije* pravi, da »pod *substanco* razumemo le stvari, ki obstajajo na tak način, da za svoj obstoj ne potrebujejo nobene druge stvari« (PP 1.51). V nadaljevanju pa pravi, da lahko zaradi tega, ker je substanca tisto, kar za svoj obstoj ne potrebuje nobene druge stvari, obstaja samo ena substanca: »In *substanco*, ki ne potrebuje popolnoma nobene druge stvari, si lahko zamislimo zgolj eno samo, namreč Boga« (PP 1.51). Čeprav je torej, *strogo vzeto*, Bog edina substanca, pa lahko za neko stvar – če kriterij substancialnosti nekoliko *sprostimo* – vendarle rečemo, da je substanca, če za svoje bivanje ne potrebuje *nobene druge stvari razen Boga*. Stvari te vrste, ki so odvisne zgolj od Boga, lahko imenujemo »*ustvarjene substance*.«

Tu torej že naletimo na dualizem substance pri Descartesu – namreč na dualizem med neustvarjeno in ustvarjeno *substanco*. Kar pa seveda še nikakor ni tisti dualizem, po katerem je Descartes najbolj znan; na slednjega bomo naleteli v kratkem. In vendar gre za nekakšen dualizem, ki je v določenem nasprotju s Spinozovim monizmom. Ko je enkrat vpeljal misel, da razen Boga obstajajo še *substance*, ki jih je ustvaril Bog, Descartes povzame in razvije eno od tradicionalnih potez koncepta substance, namreč tisto, po kateri je substanca tisto, kar daje oporo in realnost lastnostim, kvalitetam oziroma atributom. Descartes vpelje misel, da ima substanca med vsemi svojimi lastnostmi, kvalitetami oziroma atributi vedno nekaj, kar sam imenuje *poglavitna lastnost*.

O *poglavitni lastnosti* pove dvoje. Prvič, *poglavitna lastnost* konstituira naravo oziroma bistvo tiste substance, katere *poglavitna lastnost* sama je. In drugič, *poglavitna lastnost* neke substance je tista lastnost, od katere so odvisne vse druge lastnosti te substance (PP 1.53). Descartesova trditev, da *poglavitna lastnost* konstituira naravo oziroma bistvo substance, ki ima to lastnost, pomeni, da *poglavitna lastnost* definira oziroma konstituira to, kar ta substanca je.

Vzemimo, na primer, lastnost, da ima obliko kocke, ki bi lahko odlikovala nek kos voska. Je to, da ima obliko kocke, *poglavitna lastnost*

voska? Po Descartesu ni. Zakaj ne? Najprej zato, ker ta lastnost ne konstituira narave oziroma bistva kosa voska. Zlahka si namreč predstavljamo, da bi bil ta kos voska okrogle oblike. To, da ima obliko kocke, potemtakem ne konstituira tega, kar ta kos voska je. In drugič zato, ker lastnost, da ima obliko kocke, ni prav nič takega, od česar bi bile odvisne vse druge lastnosti voska. Denimo, na primer, da je vosek vnetljiv. Njegova vnetljivost ni odvisna od tega, da ima sam obliko kocke. To isto lastnost bi prav lahko imel, četudi bi imel kakšno drugo obliko.

Kar Descartes predlaga kot poglavitno lastnost oziroma atribut te vnetljive stvari, ki ima obliko kocke, je prav njena lastnost, da je *razsežna*, se pravi njena lastnost, da se razteza v dolžino, širino in globino, skratka, njena lastnost, da se razteza v prostoru. Kar ima ob tem v mislih Descartes, je to, da je tisto, kar bazično, v skrajni instanci odlikuje vosek, prav njegova razsežnost. Realnost, ki odlikuje vosek, je potemtakem prav realnost razsežne stvari.

Zdaj se lahko vprašamo takole: koliko različnih poglavitnih lastnosti po Descartesu obstaja? Koliko temeljnih lastnosti je, ki lahko po Descartesu konstituira bistvo oziroma naravo substance? Ko se sprašujemo tako, se v resnici sprašujemo: koliko vrst temeljne realnosti po Descartesu obstaja? Odgovor na to vprašanje se glasi: po Descartesu obstajata dve poglavitni lastnosti, dve temeljni vrsti realnosti, dva načina, kako so stvari lahko realne. Poleg poglavitne lastnosti *razsežnosti* po Descartesu obstaja še poglavitna lastnost *mišljenja*. Tako sta, na primer, ta trenutek dve izmed mojih lastnosti, da verjamem, da sem v Ljubljani, in da mi je prijetno toplo. Ali je katera od njiju poglavitna lastnost? Očitno nobena. Prav lahko ju tudi ne bi imel in zdi se, da to, kar bazično sem, se pravi vrsta realnosti, ki jo imam, ni v tem, da bi bil nekaj, čemur je prijetno toplo oziroma nekaj, kar zase verjame, da je v Ljubljani.

Katera je torej moja poglavitna lastnost? Kakšno realnost imam? Po Descartesu je moja realnost prav realnost *misleče* stvari; potemtakem obstajata dve poglavitni lastnosti – mišljenje in razsežnost. Vsaka od njiju definira oziroma konstituira vrsto substance. In prav v tem je sloviti kartezijski dualizem.

»Kartezijski dualizem« je navadno razumljen kot stališče, po katerem obstajata dve vrsti substance, dve vrsti temeljne realnosti: *telo* oziroma telesna ali materialna substanca, katere bistvo je razsežnost, in *duh* oziroma duhovna substanca, katere bistvo je mišljenje. Descartesov nauk, po katerem obstajata dve vrsti substance, pravzaprav pomeni, da obstajata dve temeljni nezvedljivi vrsti realnosti, in da mora vse, kar je realno, spadati v eno ali drugo od obeh vrst realnosti.

Glede tega obstajata dva možna načina nestrinjanja z Descartesom. Obstajata dva načina, kako bi mu bilo mogoče ugovarjati: nimaš prav, ko praviš, da obstajata dve poglavitni lastnosti, dve temeljni vrsti realnosti, kajti v resnici je zgolj ena sama. Tako bi lahko podobno kot Descartesova sodobnika Pierre Gassendi in Thomas Hobbes ugovarjali, »motiš se, ko trdiš, da obstajata ti dve poglavitni lastnosti, razsežnost in mišljenje, od katerih vsaka definira oziroma konstituira temeljno vrsto realnosti. V resnici je mišljenje v skrajni instanci odvisno od razsežnosti in potemtakem obstaja ena sama temeljna vrsta realnosti, razsežna realnost, se pravi realnost, ki odlikuje materialni svet.«

Filozofi kasnejših generacij, na primer Leibniz in Berkeley, so Descartesu ugovarjali z druge plati. S Hobbsom in Gassendijem so se sicer strinjali glede tega, da se je Descartes motil, ko je trdil, da obstajata dve poglavitni lastnosti, dve temeljni vrsti realnosti, niso pa se z njima strinjali glede tega, katera je tista poglavitna lastnost, ki edina obstaja. Po Leibnizu in Berkeleyu namreč ni imaterialno mišljenje tisto, ki bi bilo odvisno od materialne razsežnosti, ampak je materialna razsežnost tista, ki je odvisna od imaterialnega mišljenja.

Ti anti-kartezijanski stališči se navadno imenujeta materializem in idealizem. Obe bi lahko označili kot »monistični,« saj namesto kartezijanskega dualizma dveh temeljnih vrst realnosti postulirata zgolj eno samo. Toda, kot bomo videli, če se Spinozov monizem res razlikuje od Descartesovega dualizma, se *ne* razlikuje zaradi tega, ker bi bil Spinoza materialist ali idealist.

Rekel sem, da je prav Descartesovo stališče, da obstajata dve poglavitni lastnosti, ki lahko konstituira bistvo substance, se pravi stališče, da obstajata dve vrsti temeljne realnosti, in da mora vsaka substanca spadati v eno od teh dveh vrst, tisto, ki predstavlja osnovo za znamenito in priljubljeno oznako Descartesa kot dualista. Kot se spomnimo, smo na začetku naleteli še na nek drug smisel, v katerem je za Descartesa moč reči, da je bil dualist – postuliral je namreč dualizem neustvarjene in ustvarjene substance. Temu lahko zdaj dodamo še ugotovitev, da Descartes ni bil zgolj dualist glede substance, ampak še nekaj *drugega*.

Da bi videli, kaj to pomeni, bodimo pozorni na tale razloček: kadar namreč sprašujemo, »Koliko substanc po Descartesu obstaja?« sprašujemo *ali* »Koliko vrst substance po Descartesu obstaja?« *ali* pa »Koliko instanc teh vrst po Descartesu obstaja?«. Dvoumnost tega vprašanja lahko primerjamo z dvoumnostjo vprašanja: »Koliko sesalcev je v mestnem živalskem vrtu?« Eden od odgovorov na to vprašanje se lahko glasi: »V živalskem vrtu so sloni, tigri in žirafe; v živalskem vrtu so torej vsaj trije sesalci.« Lahko pa bi se glasil

tudi takole: »V živalskem vrtu je šest slonov, štiri žirafe in deset tigrov, tako da je skupaj vsaj dvajset sesalcev.«

Ko smo torej enkrat rekli, da po Descartesu obstajata dve vrsti substance, dve vrsti temeljne realnosti (misleča in razsežna), se lahko vprašamo še, koliko instanc teh vrst po Descartesu obstaja. Kar zadeva mislečo substanc, po Descartesu obstaja vsaj ena, kajti Bog je misleča substanca. Toda razen Boga obstaja še več mislečih substanc, še več individualnih duhov; obstaja namreč še nešteto drugih, končnih, ustvarjenih duhov, vključno z mojim in vašimi. Če torej rečemo, da je Descartes *dualist* zaradi tega, ker verjame, da obstajata dve temeljni vrsti substance, dve temeljni vrsti realnosti (razsežna in misleča), moramo obenem reči tudi to, da je glede vprašanja, koliko substanc *misleče vrste* obstaja, Descartes pluralist.

Kaj pa je z razsežnimi substancami? Koliko instanc te vrste realnosti po Descartesu obstaja? Glede tega sicer ni popolnega soglasja, sam pa se nagibam k odgovoru, da po Descartesu obstaja zgolj *ena sama* razsežna substanca, namreč razsežni materialni svet, ki ga je ustvaril Bog. Tu bi lahko morda kdo ugovarjal češ, da je Bog ustvaril številne različne substance, številne različne materialne stvari, kot na primer različna drevesa, različne živali in različne skale. Toda zdi se, da je Descartesovo stališče v tem, da obstaja zgolj *telu* nasploh oziroma materija. Kar imamo sami za različna telesa, so po Descartesu zgolj deli telesa oziroma materije.

Doslej smo naleteli na dva različna smisla, v katerih je za Descartesa moč reči, da je dualist glede substance. Descartes je dualist, kolikor razlikuje med neustvarjeno in ustvarjeno substanc. In Descartes je dualist, kolikor razlikuje med dvema različnima vrstama temeljne realnosti, namreč med mislečo in razsežno substanc. Naleteli pa smo tudi na smisel, v katerem je za Descartesa moč reči, da je pluralist glede substance – Descartes je pluralist glede substance, kolikor za eno od teh temeljnih vrst realnosti, namreč za mislečo realnost, trdi, da obstaja množstvo substancialnih instanc le-te.

Kaj pa Spinoza? Spinoza svoje pojmovanje substance oziroma temeljne realnosti razvije v *Etiki*, ki je izšla postumno leta 1677. Ko odpremo *Etiko*, najprej vidimo, da Spinoza prevzame kartezijski aparat substance in bistvenih poglavitnih lastnosti. Nadalje vidimo, da sta dve izmed bistvenih lastnosti, ki ju ima v mislih, prav mišljenje in razsežnost. Vidimo pa tudi, da je kartezijski aparat pri Spinozi nekoliko predelan. Spinozova definicija substance se ujema z Descartesovo začetno definicijo substance kot tistega, kar za svoj obstoj ne potrebuje nobene druge stvari, se pravi tistega, kar je samozadostno. »S substanc,« pravi Spinoza, »mislim tisto, kar je v sebi in se pojmuje po sebi, se pravi tisto, česar pojem ne potrebuje pojma druge stvari, od katerega bi moral biti oblikovan« (*E*, 1, def. 3).

Kar zadeva poglavitne lastnosti in attribute, jih Spinoza razume podobno kot Descartes. »Z *atributom* mislim tisto, kar zaznava um na substanci kot to, s čimer se določuje njeno bistvo,« pravi Spinoza (*E*, 1, def. 4). In kot sem pravkar rekel, se dva *zgleđa*, ki ju navaja, ujemata s kartezijansko dvojico – mišljenje in razsežnost.

Da sta mišljenje in razsežnost dva izmed *zgleđov*, ki jih Spinoza navaja za poglavitne attribute, pravim zato, ker Spinoza za razliko od Descartesa očitno verjame, da sta mišljenje in razsežnost zgolj dva izmed neskončno mnogih takšnih atributov, ki lahko konstituirajo bistvo substance oziroma vrsto temeljne realnosti. Tako Spinoza na začetku 1. dela *Etike* v 11. pravilu dokaže, da obstaja substanca, ki poseduje to neskončno mnoštvo atributov. Če ob tem upoštevamo še predhodno definicijo Boga (*E* 1, def. 6), to pomeni prav toliko, kot če bi rekli: »Bog ali substanca, sestojęča iz neskončno mnogih atributov ... nujno biva« (*E* 1.11). Temu dokazu, da obstaja substanca, namreč Bog, z neskončno mnogimi atributi (*E* 1.11), neposredno sledi (*E* 1.14) dokaz, da je substanca z neskončno mnogimi atributi tudi *edina* substanca, ki obstaja. In prav na osnovi tega sklepa, se pravi na osnovi znamenitega 14. pravila, da namreč obstaja ena sama substanca, se Spinozo navadno označuje kot »monista« glede substance: »Razen Boga ne more biti dana in se ne more pojmovati nobena substanca,« pravi Spinoza (*E* 1.14).

Seveda tudi Descartes verjame v obstoj substancialnega Boga. Toda med njegovim in Spinozovim Bogom obstajajo velike razlike. Poglejmo, katere. Kakšne *vrste* substanca je Descartesov Bog? Kateri poglavitni atribut poseduje, ki definira njegovo bistvo? Kakšno realnost poseduje? Odgovor na to vprašanje se glasi: Descartesov Bog je *misleča* substanca; poseduje namreč samo atribut mišljenja. Njegova realnost je realnost misleče stvari.

Tudi realnost Spinozovega substancialnega Boga je realnost misleče stvari. Toda za razliko od Descartesovega Spinozov Bog poseduje tudi atribut razsežnosti; njegova realnost je tudi realnost razsežne stvari. Poleg tega pa Spinozov Bog – spet za razliko od Descartesovega – poseduje tudi vse ostale neskončne attribute, o katerih govori Spinoza.

Upoštevati pa moramo tudi dejstvo, da Descartesov Bog kljub dejstvu, da je sam neskončna misleča substanca, ni edina misleča substanca, ki obstaja. Kot smo videli, je v Descartesovih očeh tudi vsak končni človeški duh misleča substanca.

Toda Spinozovo znamenito 14. pravilo, da je namreč Bog edina misleča substanca, odločno implicira da končni človeški duhovi niso substance. Končni človeški duhovi so namreč tisto, kar Spinoza imenuje *modusi* edine substance, tj. Boga; razlog, da so končni človeški duhovi prav *modusi*, in ne substance, pa je v tem, da so ustvarjeni.

Prva stvar, ki ji Spinozovo znamenito 14. pravilo nasprotuje, je potem-takem tisti dualizem, ki ga Descartes vidi med ustvarjeno in neustvarjeno substanco. Po Spinozi namreč ni ustvarjenih substanc; obstaja samo ena neustvarjena substanca. Druga stvar, ki ji Spinozovo 14. pravilo nasprotuje, pa je Descartesov pluralizem, po katerem obstaja množstvo substancialnih duhov, ki pripadajo misleči realnosti (Bog in človeški duhovi), saj Spinoza verjame, da obstaja en sam substancialni duh, namreč Bog.

Videli smo, da je bil Descartes kljub temu, da je bil pluralist glede mislečih substanc, glede razsežne substance monist. Čeprav je verjel, da obstaja množstvo individualnih substancialnih duhov, pa je bil razsežni svet v njegovih očeh zgolj masa materije, ki je razčlenjena na dele, toda ne na dele, ki bi bili sami substance.

Ta kartezijski monizem glede razsežne substance predstavlja točko ujemanja med njim in Spinozo. Spinoza je namreč monist tudi glede razsežne substance: ker v njegovih očeh obstaja ena sama substanca, to pač pomeni, da obstaja ena sama razsežna substanca.

Descartesova ena razsežna substanca je seveda sam materialni svet, ki ga je ustvaril Bog, medtem ko je, nasprotno, Spinozova ena razsežna substanca prav Bog. To je marsikoga navedlo na misel, da Spinoza razsežni materialni svet istoveti z Bogom. Sam mislim, da je to napaka, toda vprašanje razmerja med Descartesovo eno razsežno substanco in Spinozovo razsežno substanco je že druga zgodba.

Vprašajmo se zdaj, kakšno je razmerje med Spinozovim monizmom iz 14. pravila in drugim od obeh dualizmov, ki smo ju našli pri Descartesu, namreč *znamenitim* dualizmom, po katerem ne glede na to, koliko *individualnih* substanc obstaja, obstajata samo *dve* temeljni *vrsti* le-te. Prvo, kar nam ob tem pride na misel, je to, da je tisto, kar za razliko od tega dualizma najdemo pri Spinozi, prav pluralizem – namreč pluralizem, razvit v neskončnost. Poleg tega, da se strinja z Descartesom glede tega, da sta razsežnost in mišljenje dva atributa, ki konstituirata bistvo substance in ki oba označujeta vrsto temeljne realnosti, Spinoza verjame, da obstaja še neskončno mnogo drugih atributov. Torej medtem ko Descartes verjame, da obstajata dve temeljni vrsti realnosti, pa Spinoza verjame, da jih je neskončno mnogo. Ta misel je v nekem oziru povsem pravilna, vendar pa sama po sebi še ne zadošča. Čeprav Spinoza prav gotovo verjame, da obstajajo številni načini, kako so stvari lahko realne, in ne le dva, se pravi, da obstajajo številna različna območja realnosti, pa za razliko od Descartesa obenem očitno verjame, da je lahko ena in ista stvar realna na vse te načine, da lahko torej ena in ista stvar spada v vsa ta območja realnosti. Z eno besedo, medtem ko Descartes verjame, da je neka substanca oziroma temeljna realnost lahko

samo substanca ene same vrste, pa Spinoza verjame, da lahko neka stvar spada v vse različne vrste.

Čeprav je torej Spinoza v nekem oziru res pluralist glede vrst substance (v njegovih očeh namreč obstaja neskončno mnogo vrst realnosti), pa v nekem drugem oziru ni pluralist glede vrst substance (v njegovih očeh lahko namreč ista substanca spada v vse vrste realnosti). In res, po Spinozi ista substanca *dejansko* spada v vse vrste realnosti, saj verjame, da obstaja zgolj ena sama substanca.

Videti je torej, da Spinozovo 14. pravilo, po katerem obstaja zgolj ena sama substanca, namreč Bog, ki poseduje neskončno mnogo atributov, v številnih točkah odstopa od Descartesa. Prvič, odstopa od Descartesovega dualizma neustvarjene in ustvarjene substance; drugič, odstopa od Descartesovega pluralističnega prepričanja, da namreč obstaja množstvo individualnih substancialnih duhov, namreč Bog in naši lastni duhovi; tretjič, odstopa od Descartesovega prepričanja, da kljub dejstvu, da mora vsaka stvar spadati v eno od možnih območij realnosti, nobena ne more spadati v več kot eno območje realnosti; in četrtič, uteleša drugačno verovanje glede tega, koliko je različnih načinov, kako so stvari lahko realne.

Poglejmo to nadvse pomembno Spinozovo pravilo nekoliko podrobneje. Dokaz, ki ga za to pravilo navaja, je enostaven. Začenja se z 11. pravilom (*E* 1.11), po katerem substanca, ki poseduje vse možne attribute, Bog, nujno obstaja. Nato pritegne še 5. pravilo, po katerem ni dveh substanc, ki bi lahko imeli isti atribut. Iz tega neposredno sledi, da ne more biti nobene druge substance razen tiste, ki sama poseduje vse attribute. Če si namreč nobeni substanci ne moreta deliti istega atributa in če obstaja substanca, ki ima sama monopol nad vsemi atributi, potem razen slednje ne obstaja nobena druga substanca. Med tema dvema premisama monističnega 14. pravila, je prav 5. pravilo, po katerem ne more biti dveh substanc, ki bi si delili isti atribut, se pravi dveh substanc, ki bi bili iste vrste, tisto, ki izključuje možnost obstoja množstva individualnih substancialnih duhov. To pravilo je skrajno nekartezijansko in Spinozovim sodobnikom se je zdelo nekoliko nenavadno.

Toda zdaj nimamo časa, da bi se zadrževali pri tem pravilu. Kar želim nekoliko podrobneje pretresti, je prav drugi temelj, na katerega se opira monistično 14. pravilo – namreč 11. pravilo, po katerem obstaja substanca, Bog, ki ima vse attribute. Oziroma natančneje, kar želim pretresti, je nekaj, kar to pravilo predpostavlja. Če namreč obstaja substanca, ki ima vse attribute, potem je očitno *možno*, da ima substanca več kot le en sam atribut. Ta predpostavka, da ima namreč substanca lahko več kot le en sam atribut, je ključnega pomena za Spinozovo metafiziko. Kot sem pokazal, je prav ta predpostavka tista, ki zariše razliko med Descartesom kot dualistom, ki

verjame, da obstajata dve vrsti substance, in Spinozo kot monistom, ki verjame, da kljub dejstvu, da obstaja neskončno mnogo atributov oziroma načinov, kako so stvari lahko realne, vse te attribute lahko poseduje – in jih tudi dejansko poseduje – ena in ista substanca.

Ob tem bi lahko morda kdo pomislil, da ta razlika vznikne nemara zaradi tega, ker se Descartes in Spinoza ne strinjata glede samega kriterija, po katerem je neka lastnost poglavitna lastnost atributa, ki konstituira temeljno vrsto realnosti. Toda ni tako. Po Descartesu lahko to, da se dve substanci realno razlikujeta med seboj, »dojamemo samo zato, ker lahko eno jasno in razločno razumemo ločeno od druge« (PP 1.60). Toda kadar za dve substanci jasno in razločno razumemo, da sta realno različni, s samim tem pravzaprav za dva atributa jasno in razločno razumemo, da sta poglavitna atributa. In Spinoza sprejme kartezijski preizkus za to, ali nek atribut označuje temeljno vrsto realnosti. Pravi namreč, da se mora »sleherni atribut neke substance pojmovati po sebi« (E 1.10). Kar pa se v resnici zgodi, je to, da Spinoza, zavedajoč se svoje anti-kartezijske drže, eksplicitno zanika, da bi iz tega sledilo, da dva atributa »tvorita dvojje bitij *ali* dvojje različnih substanc.« Pravi namreč, da »ni niti najmanj nesmiselno, če eni substanci pripišemo več atributov« (E 1.10).

S kartezijskega stališča je torej vprašanje, ki ga moramo zastaviti Spinozi, naslednje: zakaj ni absurdno misliti, da lahko ista stvar spada v več kot eno vrsto temeljne realnosti? Kako je lahko nekaj dejansko in po svojem bistvu *ene* vrste (npr. razsežno) in hkrati dejansko in po svojem bistvu tudi neke *druge* vrste (npr. misleče), če sploh ne omenjamo vseh ostalih vrst temeljne realnosti, ki po Spinozi obstajajo, in v katere ta stvar prav tako dejansko in po svojem bistvu spada?

Komentatorji so poskušali Spinozi v prid na različne načine pokazati, kako bi bilo mogoče smiselno trditi, da ima substanca lahko več kot le en sam atribut. Tako je, denimo, Martial Gueroult poskušal pokazati, da Spinozova edina substanca z neskončno mnogimi atributi v resnici ni nič drugega kot zveza neskončnega števila substanc, od katerih ima vsaka zgolj en sam atribut. Toda vsi ti pristopi iz različnih razlogov, ki jih ne morem načenjati, niso povsem zadovoljivi. Sam mislim, da bi bilo treba poskusiti drugače. Vsi ti pristopi namreč odpovedo prav zaradi tega, ker takrat, ko poskušajo Spinozi v prid razložiti, kako bi substanca *lahko imela več kot le en sam* atribut, vsi po vrsti predpostavljajo, da ima substanca *lahko zgolj en sam* atribut. Prav to pa je tisto, kar po mojem mnenju Spinoza zavrača. Zares pomembna razlika med Spinozo in Descartesom namreč ni v tem, da substanca sicer *lahko* poseduje vse možne attribute, *ni pa nujno*, da jih, ampak prej v tem, da substanca po Spinozi *mora* posedovati vse attribute.

Stvar bo postala nekoliko bolj razumljiva, če se vprašamo, zakaj je Descartes prepričan, da ista substanca *ne* more posedovati obeh atributov, se pravi atributa mišljenja in atributa razsežnosti, hkrati. Descartes verjame, da sta atribut mišljenja in atribut razsežnosti med sabo inkompatiblna oziroma v protislovju, to pa zaradi tega, ker so razsežna telesa deljiva, duhovi pa ne. Tako na nekem mestu beremo,

da lahko umemo edinole deljivo telo in v nasprotju s tem samo nedeljivega duha: zakaj ne moremo pojmovati polovice kakega duha, kakor je to mogoče pri katerem koli še tako drobnem telesu; in tako imamo njuni naravi ne le za različni, ampak na neki način tudi za nasprotni. (M 46)

Na nekem drugem mestu pa je videti, da Descartes verjame, da je prav posebni status poglavitnih lastnosti kot stvari, ki označujejo različne vrste substancialne realnosti, tisto, kar je ključnega pomena. Pri tem v mislih najbrž nima tega, da nobena substanca ne more biti takšne vrste, ki bi implicirala njeno deljivost, in obenem takšne vrste, ki bi implicirala njeno nedeljivost, ampak prej to, da nobena substanca kot taka ne more biti dveh vrst. Tako na nekem drugem mestu eksplicitno odgovarja na misel, da zaradi tega, ker atributa mišljenja in razsežnosti »nista nasprotna, ampak zgoj različna, ni nikakršnega razloga, da duh ne bi koeksistiral z razsežnostjo v istem nosilcu« (CCB/CSM 1.294-5). In njegov odgovor se glasi, da je to v resnici »protislovje,« saj takrat, »kadar imamo opraviti z atributi, ki konstituirajo bistvo nekaterih substanc, med njimi ne more biti večjega nasprotja razen tega, da so med sabo različni.« V nadaljevanju pa pravi, da predpostaviti, da bi bila mišljenje in razsežnost lahko hkrati prisotna v istem nosilcu, v resnici pomeni predpostaviti, »da ima en in isti nosilec dve različni naravi – kar pa je trditev, ki vsebuje protislovje« (CCB/CSM 1.298).

Mislím, da se Spinoza prav tu razide z Descartesom. Po Descartesu je namreč prav njun status *poglavitnih lastnosti*, se pravi tistih lastnosti, ki konstituirajo bistvo neke substancialne realnosti, tisti, ki mišljenju in razsežnosti preprečuje, da bi pripadala isti substanci. Medtem ko je, kot menim, po Spinozi prav sam ta status tisti, ki dopušča in celo terja, da mišljenje in razsežnost pripadata isti substanci. Spinoza očitno razmišlja nekako takole: ker se atributi, ki lahko konstituirajo substancialno bistvo, pojmujejo po sebi, se pravi povsem neodvisno drug od drugega, dejstvo, da substanca poseduje enega, najbrž ne more izključiti tega, da ne bi posedovala tudi drugega. Še več, kar ima Spinoza v mislih, ni samo to, da to ne preprečuje, da bi različni atributi lahko pripadali isti substanci, ampak da v skrajni instanci celo terja, da pripadajo isti substanci. Kar ima torej v mislih,

ni le to, da ima neka substanca po naključju vse attribute, ampak prav to, da substanca mora imeti vse attribute.

Glede tega je Simon de Vries Spinozi ugovarjal takole. »Videti je, da predpostavljate, da je narava substance konstituirana tako, da ima lahko več atributov, česar pa še niste dokazali.« In de Vries sam zase pravi, da bo vse dotlej, dokler Spinoza tega ne bo dokazal, kot dober kartezijanec še naprej predpostavljal, da imamo »tam, kjer imamo dva različna atributa, tudi dve različni substanci« (Pismo 8/S 90). Spinoza v svojem odgovoru navede dva dokaza. V prvem pravi, da je »popolnoma jasno, da vsako bitnost pojmuje pod nekim atributom, in več ko ima neka bitnost realnosti oziroma biti, več atributov ji moramo pripisati. Torej moramo absolutno neskončno bitje definirati kot bitje, ki ima neskončno mnogo atributov« (Pismo 9/S 92.93). Substancialni atributi označujejo načine bivanja, vrste realnosti, in tako vse, kar je realno, obstaja kot stvar te ali one vrste. Spinoza potemtakem verjame, da je (E 1.9) stopnja realnosti neke stvari sorazmerna s številom njenih atributov oziroma s številom načinov, kako je ta stvar sama realna. Bog, ki je najbolj realen, mora potemtakem posedovati vse attribute, kar jih je, in biti realen na vse možne načine. Kot pravi Spinoza na nekem drugem mestu, »božja narava ne sestoji v eni določeni vrsti biti, ampak v biti, ki je absolutno nedeterminirana« (Pismo 36/S 208).

Vendarle je treba reči, da to še nikakor ne zadošča. Če ima namreč neka stvar na ta način dve stopnji realnosti, to s kartezijskega stališča pomeni prav toliko, kot »da ima en in isti nosilec dve različni naravi« (CCB/CSM 1.295). In de Vries od Spinoze pričakuje prav odgovor na vprašanje, kako je kaj takega sploh mogoče. V drugem dokazu, ki ga navaja v pismu de Vriesu, Spinoza pravi, da »več ko neki bitnosti pripišem atributov, več obstoja ji moram pripisati; se pravi, toliko bolj jo pojmujem kot dejansko bivajočo. Natanko nasprotno pa bi veljalo v primeru, če bi si bil predstavljal himero ali kaj podobnega« (Pismo 8/S 93). Z drugimi besedami, takrat, kadar mislimo na nekaj, kar ima več kot le en sam atribut, ne mislimo na nekaj, kar bi bilo nemožno ali himerično, se pravi na nekaj, kar ne bi moglo obstajati. Nasprotno, več ko mislimo, da ima neka stvar atributov, bolj mislimo, da *mora* obstajati.

Toda tudi to še ni pravi odgovor na de Vriesovo vprašanje. Kljub temu, da Spinoza trdi drugače, se ni mogoče otresti vtisa, da takrat, kadar mislimo o nečem, kar ima več atributov, se pravi o nečem, kar ima več kot le eno samo naravo, *v resnici* mislimo o nečem nemožnem oziroma himeričnem. Če ne bi razumeli tega, kaj pomeni, da je neka stvar lahko realna na več kot le en sam možen način, potem bi si takrat, kadar bi poskušali misliti na nekaj, kar ima več kot le en sam atribut, *dejansko* predstavljali himero. Po de Vriesu

Spinoza predpostavlja, da ima substanca »lahko več atributov.« Toda sam bi rekel, da je Spinozovo stališče bolj radikalno; Spinoza namreč verjame, da substanca mora imeti vse attribute.

Toda ali ima Spinoza kaj povedati o razlogih, zakaj *mora* substanca imeti vse attribute? Ali ima kaj povedati o tem, zakaj morajo vsi atributi spadati skupaj in biti združeni v isti substanci? Ali Spinoza razloži, kako bi bile stvari videti v primeru, če vsi atributi ne bi spadali skupaj? Vse, kar o tem pove v *Etiki*, je samo to, da so bili »vsii atributi substance v njej zmeraj hkrati« (E 1.10); prav ničesar pa ne pove o tem, na osnovi česa je mogoče trditi kaj takega, niti o tem, kako bi bile stvari videti v nasprotnem primeru.

V svoji zgodnji *Kratki razpravi* Spinoza vendarle pojasnjuje, »zakaj smo trdili, da vsi tisti atributi, ki obstajajo v naravi, kljub dejstvu, da lahko jasno in razločno razumemo enega brez drugega, tvorijo eno samo bitje, in ne različnih bitij« (ST 1.2/C 69). Razlog za to trditev je prav v

enotnosti, ki jo vidimo vsepovsod v naravi; če bi namreč v naravi obstajala različna bitja, potem se eno bitje ne bi moglo združiti z drugim. Če bi namreč obstajale različne substance, ki se ne bi nanašale na eno samo bitje, potem bi bila njihova zveza nemogoča, saj jasno vidimo, da med sabo – podobno kot mišljenje in razsežnost, iz katerih vendarle sestojimo – nimajo prav nič skupnega. (ST, C 70)

Torej razlika med obstojem množstva substanc, od katerih ima vsaka en sam atribut, in obstojem ene same substance z množtvom atributov je v tem, da v prvem primeru izostane tista »enotnost,« ki jo najdemo v drugem; kajti zveza med dvema atributoma je možna samo v primeru, če atributa pripadata isti substanci. »Enotnost,« ki jo ima ob tem v mislih Spinoza, je tista enotnost, ki se kaže v zvezi duha in telesa pri človeških bitjih. Toda v to se zdaj ne morem podrobneje spuščati, zato bom s tem končal.

Kakšen je torej naš sklep o Descartesu kot dualistu in Spinozi kot monistu? Naš sklep je v tem, da je tu na delu množstvo razlik. Spinozovo monistično 14. pravilo namreč v številnih točkah odstopa od Descartesa. Descartesov znameniti dualizem sestoji v kompleksnem prepričanju, da obstajata dve vrsti temeljne realnosti in da nobena substanca, nobena realna stvar ne more biti obeh vrst. Nasprotno pa je Spinoza pluralist, saj verjame, da obstaja neskončno mnogo načinov, kako so stvari lahko realne. Toda hkrati je tudi monist, saj verjame, da je vse, kar je realno na kateregakoli izmed teh načinov, lahko in mora biti realno na vse te načine. Po Spinozi ne le, da obstaja samo ena misleča substanca in ena razsežna substanca, ampak obstaja tudi ena sama substanca, ki je tako misleča kot razsežna, in to je prav njegov Bog.

Toda tudi pri Descartesu najdemo tako pluralizem, namreč v smislu, da obstajajo številne individualne substancialne instance misleče realnosti, številni duhovi, kot tudi dualizem, namreč v smislu, da obstaja tako neustvarjena substanca (Bog) kot tudi neustvarjene substance (končni duhovi in materialni svet). Spinozov monizem 14. pravila nasprotuje obema. Po Spinozi namreč nič ustvarjenega (npr. končni duhovi) ni substanca, ampak modus ustvarjajoče substance – in tako je Bog edina misleča substanca.

Tu se Descartes in Spinoza do neke mere strinjata; oba namreč verjameta, da obstaja ena in samo ena razsežna substanca. Toda medtem ko je ta razsežna substanca po Descartesu materialni svet, ki ga je ustvaril Bog, je po Spinozi, v očeh katerega nič ustvarjenega ne more biti substanca, ta edina razsežna substanca prav Bog.

Bralci Spinoze navadno domnevajo, da je treba Spinozovega Boga, njegovo edino razsežno substanco, istovetiti z razsežnim ustvarjenim svetom, se pravi z Descartesovo edino razsežno substanco. Sam mislim, da je to napaka. Spinozova edina razsežna substanca nikakor ni materialni razsežni svet, ki je Descartesova edina razsežna substanca. To pa je že druga zgodba.

Prevedel Miran Božovič

Bibliografske okrajšave

- C: Edwin Curley (prev.), *The Collected Works of Spinoza*, vol. 1 (Princeton, 1985).
CCB: Descartes, *Comments on a Certain Broadsheet* (glej CSM).
CSM: John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch (prev.), *The Philosophical Writings of Descartes*, 2 vols. (Cambridge, 1984-5).
DPP: Spinoza, *Descartes' »Principles of Philosophy«* (glej C).
E: Spinoza, *Etika*, prev. Primož Simoniti (Ljubljana, 1963).
G: C. I. Gerhardt (ur.) *Leibniz: Philosophischen Schriften*, 7 vols. (Berlin, 1875-90).
M: Descartes, *Meditacije*, prev. Primož Simoniti (Ljubljana, 1973).
PP: Descartes, *Principi filozofije*, prev. Nataša Homar; v: *Razpol 5* (Ljubljana, 1989).
S: S. Shirley (prev.) *Spinoza: The Letters* (Indianapolis, 1995).
ST: Spinoza, *Short Treatise* (glej C).
T: Leibniz, *Essais de Theodicée* (Pariz, 1969).